

Asaf Hâlet Çelebi

Pali Metinlerine Göre Gotama Buddha

Hece Yayınları, İstanbul 2003, 271 s.

Türk edebiyatının yetiştirdiği nadide zekâlardan biri olan şair ve araştırmacı Asaf Hâlet Çelebi'nin¹ 1946'da İstanbul'da yayınlanmış olan eserinin aynı adla yeniden basılmış hâli olan bu çalışmanın, Hint dinî düşüncesinin önemli bir parçasını oluşturan Budizm hakkında, Ömer Hilmi Budda'nın eserinden² sonra kaleme alınan en ciddi araştırmalardan biri olduğunu söylemek, bir hakkın teslimi olsa gerektir. Çelebi'nin eseri, bir önsöz, beş alt bölümü içeren "Buddha Budizm Hakkında Bir Deneme" ile Budist kutsal metinlerden yapılan seçkilerin beş kısım altında toplanan çevirilerinden oluşmaktadır.

Çelebi önsözde, Budizm hakkında bir kitap yazmak maksadıyla altı yıl konuyla ilgili metinler okuyarak bunları fişlediğini; ancak sonradan böyle bir kitap yazmaktan vazgeçmesine rağmen, o dönemde Buda'nın kendisini ifa-

de etmek maksadıyla kalemini kullanmayı seçtiğini söylemektedir. Bu maksada yönelik olarak, Buda ve Budizm konusunda yaptıkları çalışmalarla şöhret kazanmış olan bilginleri bir kenara bırakarak, Pali metinlerinden Buda'nın hayatını ortaya koyacak seçmeler yapan Brewster'in kitabını esas aldığını; bu konuya dair diğer kitaplardan yaptığı tercüme-leri de buna ilave ettiğini belirten Çelebi, Buda'nın hayatını yansıtan metinleri tercüme ederken, zikredilen konularla alakalı bilgiler vermek gereği hâsıl olduğundan, daha önce yaptığı fişlemeleri biraraya getirdiğini ve bunlardan da Buda ve Budizm hakkındaki bu denemenin ortaya çıktığını ifade etmektedir. Çelebi, yararlandığı kaynakların başında, Budizm hakkında herhangi bir metin kaleme alan hiçbir kimsenin müstağnî kalamayacağı Oldenberg'in gelmekte olduğunu

1 Hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Uçman, "Çelebi, Asaf Hâlet", *DİA*, c. VIII (İstanbul 1993), s. 259-261.

2 Ömer Hilmi Budda, *Dinler Tarihi*, Dün ve Yarın Tercüme Külliyyatı, İstanbul 1935, 401 s.

bir kadirşinaslık olarak zikretmektedir. Yararlandığı bir diğer müellif olarak ise, yine büyük oranda Oldenberg'i kullanarak günümüze kadar Türkçe'deki Hint, Çin ve Japon dinleri hakkında bilinen en geniş ve ciddi çalışmayı yapan Ömer Hilmi Budda'nın ismini vermektedir. Hatta Oldenberg'deki bazı metinleri Budda'nın tercüme ettiğini ve onun tercümesine duyduğu güven sebebiyle bunları aynen iktibas ettiğini belirten Çelebi, bu ifadesinin Budda'nın eserinin değeri konusunda zihinlerde bazı kuşkular doğuracağı korkusuyla olsa gerek, "onun kaleme aldığı eser olmasaydı, Türkçe konuşan insanların Buda ve Budizm hakkında bilgi edinmelerinin mümkün olmadığını" ifade etmektedir.

Çelebi, önsözde Budizm'in Batı'da kazanmaya başladığı önemin bir göstergesi olarak, Schopenhaur'u Budizm etkisinde kurduğu felsefi ekolü göstermektedir. Son olarak, bir zamanlar Batı'da yaygın olarak benimsenen, İslâm tasavvufunun Budist etkisi altında olduğu yolundaki iddiayı, artık revaç bulmadığını söyleyerek reddetmesine rağmen; Budist münzevilerin buldukları mağaralarda yaşayan Müslüman velilerin menkıbelerinde bu tür etkilerin bulunma ihtimalini de kabul etmektedir. Yazar önsözüne, tercümede sadeliği tercih ettiğini ve sözcüklerin yazımında kelimele-

rin Türkçe okunuşlarını kullandığını belirterek son vermektedir.

"Buddha ve Budhizm Hakkında Deneme" adlı kısım beş alt bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin birincisi, "Buddha'nın Hayatı" başlığını taşımaktadır. Çelebi, bu başlık altında, Buda öncesi bölgenin tarihî, toplumsal ve dinî arka planı hakkında bilgi vererek, Budizm'in ortaya çıktığı dönemde dinî anlamda ciddi bir otoritenin bulunmadığı tespitini yapmaktadır. Çelebi'ye göre bu noktada Sakya kabilesinin, İran İmparatorluğu'nun bir kısmını teşkil eden memleketlerde yayılan bir İskit kabilesini, yani Sakalar hatırlatıyor olmasından dolayı, Buda'nın bir Türk olduğunu iddia etmenin artık modası geçmiştir. Zaten Buda, Sakya Devleti'nin bir krallık değil, bir başka yönetime (Kosala'ya) tâbi aristokratik bir cumhuriyet olduğunu söylemektedir. Buna göre Sakyalılar, Aryenleşmiş ve Pali diline benzeyen bir lehçeyi konuşan küçük bir Hintli gruptur.

Çelebi, Buda'nın yaşadığı zaman diliminin m.ö. 560-480 olduğunu, fakat bu konuda başka tarihler verenlerin de bulunduğunu ifade etmektedir. Bu bölümde ayrıca Buda'nın ismi, onun çağrıştırdığı anlamlar, doğumu, annesinin ölümü ve babasının teyzesiyle evlenmesi, gençliği ve yaşadığı tecrübeler sonunda evini ailesini bırakarak münzeviliği tercih ettiği, aydınlanmaya erişi,

*dhamma*nın tekerleğini çevirişi (Benares parkındaki ilk vaazı), Buda'nın bir gününü ve bir yılını nasıl geçirdiği, rakipleri ve ölümüne dair bilgilere yer vermektedir (s. 17-38).

“Buddha'nın Cemaati ve Âyin” adlı ikinci alt bölümde, Buda'nın müritlerinden ve onların temel özelliklerinden bahsedilmektedir. Bunlar, Buda'nın hayatını yaşamayı tercih etmiş; dünya hayatını terketmiş insanlardır. Bu cemaatte, sınıf farkı ortadan kalkmıştır (denize dökülen, farklı nehir isimlerinin artık bir anlam ifade etmemesi gibi). Bu bölümde ayrıca, *sangha* diye de isimlendirilen Budist dinî cemaatinin yapacakları ve yapamayacakları şeyler, ikâmet etmeleri gereken yerler, giymeleri gereken elbiselerden söz edilmektedir. Yaşlı rahipler, genç rahiplere neleri, nasıl yapacaklarını öğretirler. Rahipler, geçimlerini dilenerek, sadaka toplayarak temin etmek zorundadırlar. Bunun için yanlarında *keşkül* adı verilen bir kap taşırlar ve bu olmazsa, hiçbir şey yiyemezler. Günde tek bir öğün yerler ki, bu da ekmek ve pirinçten ibarettir. Bunun dışında su içebilirler; ancak, sarhoşluk veren şeylerden kaçınmak zorundadırlar. Bu sadakaları zenginlerden ve orta halli kimselerden almaları ve fakirlerin kapılarını çabucak geçmeleri gerekmektedir. Bunların yaşadıkları yerlere, *vihara* (zâviye) denilmektedir. Rahibeler, rahip cema-

atinin koruması altındadırlar. Yaşam tarzları, erkek rahiplerinkiyle hemen hemen aynıdır. Budist cemaati iki ana parçadan oluşur: Dünyadan elini eteğini çekmiş olanlar ve dünyevî hayatını devam ettirenler. Yukarıda zikredilenler birinci kısmı oluştururlar. İkinci kısmı ise laikler oluşturur ki, bunlara *upasaka* (erkek laik) ve *upasika* (kadın laik) denmektedir. Laik cemaatin görevi, diğer grubun ihtiyaçlarını karşılamaktır ve onlar kadar katı kurallarla bağlı değildirler. Ancak; silah, sarhoşluk veren maddeler ve zehir ticareti onlar için de yasaktır. Ayrıca beş ahlâkî kurala da riâyet etmeleri gerekmektedir: Katl, zina, hırsızlık ve yalandan kaçınmak ve sarhoşluk veren maddeler kullanmamak. İrtidat eden laikten, sadaka kabul edilmez ve rahipler, bunları irşadla görevlidirler. Budizm, bir anlamda dönemindeki Brahmanizm'in kılı kırk yararçasına düzenlenmiş kurban ibadetine bir meydan okuma olarak ortaya çıktığı için, yaptıkları birkaç toplantı dışında ibadetlerinin varlığından söz edilemez. Bunlar da, on beş günde bir yapılan ve *bikkhuların* itiraf günü âyini olan *Pattimokkha*'dır. Burada rahipler, herkes içinde yaptıkları günahları itiraf ederler. Bu toplantıya herkes katılmak zorundadır. Kendi adlarına itirafta bulunabilecek kişiler olduğu takdirde, hastalar bu toplantıya katılmaktan muaf olmakla birlikte; böyle bir vekil bu-

lamadıkları zaman toplantıya gelmek zorundadırlar. Bu toplantıya, laikler ve kadın rahibeler katılmamaktadırlar. Herkes, varsa yaptığı günahları itiraf eder ve bu günahlardan bir kısmı, tarikattan çıkarılmayı gerektirir. Ufak günahların itiraf edilmesi onların keffâret edilmiş olması anlamına gelmektedir.

Çelebi, eserin bu kısmında ayrıca Budizm'in dört kutsal mekânından, yani Buda'nın doğduğu yer, ilhama kavuştuğu yer, *dhammanın* tekerliğini döndürdüğü yer ve *nirvanaya* kavuştuğu yerden de söz etmektedir. Bu mekânları, hem laikler hem kadın-erkek rahipler ziyaret edebilmektedir (s. 39-47).

Üçüncü alt başlık, "Budizm'in Akideleri" şeklindedir. Çelebi bu kısımda, Budizm'in en eski şekli olan Pali şeriatının akidelerini ele almakta, daha sonra ortaya çıkan Mahayana ve Vacravana gibi mezheplerin inanç ilkelerine yer vermemektedir. Buda'nın aydınlanmayla farkına vardığı, kurtuluşa götüren dört hakikat vardır: İzdırabın varlığı (doğum, ölüm, sevmek, sevilenden ayrılmak vs.), ızdırabın kaynağı (sebebiyet bağı), ızdırabın giderilmesi, ızdırabın giderilmesine çıkan yol. İzdırabın giderilmesi ise sekiz aşamalı bir yolla mümkündür: "Hâlis iman, hâlis irade, doğru konuşma, doğru hareket, doğru yaşama, doğru çalışma, doğru fikir ve doğru düşünme." Bu sekiz

aşamalı yol da üç esasta özetlenebilir: "Doğruluk (*sila*), tefekkür (*samadhi*) ve hikmet (*panna*)." Budizm'in temel akideleri olan dört hakikatten sonra, Budizm metafiziğinin önemli kavramları olan *kamma/karma*, *nibbana/nirvana* hakkında da bilgi veren Çelebi, Budistin hedefi durumundaki *nibbana/nirvana*'nın, İslâm tasavvufundaki karşılığının *fenâ fillâh* olduğunu ileri sürmektedir. Bu önemli kavram hakkındaki açıklamalarının ardından mitolojik unsurlar olan *devalar* ve *Mara* hakkında bilgi veren Çelebi, son olarak, Budist kurtuluş yolunda ilerleyen insanların ulaştıkları mertebeler olan *arhatlığın* dereceleriyle, Budalığın derecelerini sıralamaktadır (s. 49-61).

Çelebi, "Budizm'in Buddha'dan Sonraki Tarihi" adını taşıyan dördüncü alt başlıkta, Buda'nın vefatının hemen ardından Buda'nın öğretilerine başka şeylerin karışmasına engel olmak maksadıyla toplanan ilk ruhânî meclis ile bundan yaklaşık yüz sene sonra toplanan ikinci ruhânî meclisten, bu mecliste ortaya çıkan ayrılıkçı gruptan; Kral Aşoka zamanında manastırlarda yaşanan birtakım sıkıntıları gidermek maksadıyla toplanan ve dokuz ay süren üçüncü ruhânî meclisten; sözkonusu mecliste alınan kararlardan (Budist kutsal kitap koleksiyonunun tespiti ve misyoner gönderme işini cemaatin kendi

üzerine alması gibi) ve güney-kuzey Budizmi'nin birbirinden ayrıldığı Kuşan Kralı Kanişka (120-160) zamanında toplanan dördüncü ruhânî meclisten söz etmektedir. Çelebi bu kısmın sonunda, Budizm'in Hindistan'dan ayrılarak Uzak Doğu'ya ve Orta Asya'ya yayılışı hakkında da bilgi vermektedir (s. 63-68).

Yazarın Buda ve Budizm hakkındaki araştırması, "Budizm Mezhepleri"ni ele aldığı beşinci alt başlıkla sona ermektedir. Bu bölümde, Buda sonrası ortaya çıkan Budist mezhepler ve onların kutsal metinleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu mezhepler üç tanedir: En eski şeriat olan Pali Şeriatı yahut Hinayana Mezhebi, sonradan ortaya çıkan ve ilk şeriatla birçok noktada ayrılan ve metin dili olarak Sanskritçe'yi kullanan Mahayana Mezhebi ve müellife göre, tam bir râfizîlik olan Vacrayana (Tantrizm) Mezhebi. Çelebi, mezheplerin farklılıklarını, en eski Budist mezhep olan ve kutsal metin dili olarak Pali dilini kullanan Hinayana Mezhebi bağlamında ortaya koymaya çalışmakta, bu bağlamda, Hinayana ve Mahayana Mezhebi'nin Buda ve Mahayana Mezhebi'nin Bodhistava anlayışlarını ele almaktadır (s. 69-82).

Kitabın ikinci bölümü, Buda'nın hayatının anlatıldığı ve bundan önceki bölümde yer alan bilgilere kaynaklık eden kutsal metinlerden yapılmış olan alıntı-

ların tercümesinden ibarettir. Bu bölüm de beş kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım, Buda'nın doğumunu ve hakkındaki kehânetleri ihtiva eden metinlerin tercümelerinden oluşmaktadır (s. 85-88). İkinci kısımdaki metinler, Buda'nın âlemde var olan ızdıraplardan kurtuluş yolunu bulmak maksadıyla münzevî olmaya karar verişinden, ilhamla kurtuluş yolunu buluncaya kadarki yaşadıklarını anlatmaktadır (s. 89-122). Üçüncü kısım, Buda'nın Bodhi ağacı altında ilhama kavuşması, ızdıraplardaki sebebiyet zincirinin farkına varışı, ilk vaazı ile ilk müritlerini edinişini ele alan metinlerden ibarettir (s. 123-165). Dördüncü kısımda, müritleriyle olan ilişkisi, onlara yol göstermesi, rahibe tarikatının kurulması gibi konulara yer verilmektedir (s. 165-223). Beşinci kısımda ise Buda'nın ölümüne yakın yaşadıkları ve *Parinibbana*-ya girmesine kadar olan olaylar ve bu dönemde söylediği sözleri içeren metinler bulunmaktadır (s. 225-271).

Pali Metinlerine Göre Gotama Buddha kitabı, içeriği itibarıyla iki bölüme ayrıldığı gibi, hakkında yapılacak bir değerlendirme de iki açıdan olmalıdır. Birinci bölümde, her ne kadar bugün genel olarak dinler tarihi ve özel olarak da Budizm'i ele alan kitaplarda işlenen konular ele alınmış olsa da, yazıldığı dönem göz önünde bulundurulduğunda, ko-

nuyu ele alış tarzı bakımından önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Bu farkı görmek için, kendisinden on küsur yıl önce yazılmış olan ve dine yönelik pozitif bakış açısını yansıtan Ömer Hilmi Budda'nın yukarıda bahsi geçen kitabının ilgili bölümüyle karşılaştırmak yeterli olacaktır. Çelebi, "etüt" olarak nitelediği Buda ve Budizm hakkındaki araştırmasında, *ötekine* yönelik tepeden bakan bir tavır yerine, sempatik bir tavır sergilediği gibi, *ötekinin* anlaşılmasına katkıda bulunan ümidiyle, yer yer orada bulunan inançları kendi kültürünün kavramlarıyla karşılaştırma ihtiyacı da hissetmiştir (mesela *nibbana/nirvanayı*, tasavvuftaki *fenâ fillâh* anlayışı ile karşılaştırması gibi; bkz. s. 57).

Kitabın ikinci bölümünün ise, hazırlanışının üstünden yaklaşık elli yıllık bir dönem geçmiş olmasına rağmen, kıymetinden hâlâ bir şey kaybetmemiş olduğu rahatlıkla söylenebilir. Zira, Türkçe'de Buda ve Budizm hakkında birçok telif-tercüme kitap ve makale kaleme alınmış olsa da, Budist kutsal metinlerinden Buda

ve Budist öğretisi hakkında yapılmış cüz'î parçalar dışında bu kadar kapsamlı (tercihen, Pali diliyle yazılmış metinlerin tercümesinden ibaret olsa da) bir tercüme-derlemeye hâlâ sahip değiliz. Cenap Yakar tarafından hazırlanan *Pali Kaynaklarına Göre Budizm: İnanca Temel Olan Kavramların Anatomisi ve Sistemin Bütünlüğü İçinde Bağlantıları* (A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara 1981) adlı bir doktora tezi ile Korhan Kaya'nın *Buddhistlerin Kutsal Kitapları* (İmge Yayınları, Ankara 1999) adlı çalışmasının, Çelebi'nin eserinin değerini düşürdüğü söylenemez. Çünkü, onun doğrudan Budist metinlere müracaat ederek Budist inancı görmeyi sağlama imkânı hususunda sunduğu kolaylığı, sözkonusu doktora çalışmasında görmek mümkün değildir. Kezâ, Kaya'nın çalışması da her ne kadar yapı itibarıyla *Pali Metinlerine Göre Gotama Buddha'yı* çağrıştırıyor olsa da, hem Budizm hakkında verilen bilginin nispeten yetersizliği, hem de tamamı çevrilen *Dhammapada*³ dışındaki

³ Bu kitap, bütün Pali kanonunun en popüler kitabıdır. Farklı kaynaklardan derlenmiş ve konulu olarak düzenlenmiştir. Büyük oranda ahlâkî tavsiyeler sunmayla sınırlı olup meditasyonun ve hikmetin oldukça ileri düzeyleriyle daha az ilgili olmakla birlikte, birçok kişi onu Budizm'in özeti olarak kabul etmektedir. Bugün bile Budistler bu kitabı ezberlemektedirler. Budizm'in iki büyük mezhebi Hinayana ve Mahayana tarafından da kabul edilen bir kitaptır. *Dhammapada*'nın içeriği için Kaya'nın yukarıda ismi geçen eserine bakılabilir. Kaya'nın sözkonusu çalışmasının ikinci kısmı yalnızca bu kitabın tercümesine ayrılmıştır.

Budist kutsal metinlerinden yapılan çok kısa tercümelemler, Budist kutsal metinlerinden hareketle Buda ve Budizm hakkında tam bir tasavvurun oluşmasını sağlama hedefinden ziyâde, haklarında bilgi verilen kutsal metin külliyyatından (*Tripitaka*) örnekler sunmayı hedeflemiş olması sebebiyle, Çelebi'nin eserinin yerini aldığı söylenemez.

Metindeki îmalardan, yapılan tercümelemler, Pali diliyle kaleme alınmış metinlerin Batı dillerine yapılmış çevirilerinden yapıldığı (s. 12) sonucu çıkarılsa da, “kav-

ramları Türkçe okunuşlarına göre yazdık” ifadesi, Çelebi'nin Pali ve Sanskrit dilini de en azından kavramları karşılaştırma noktasında kullandığını göstermektedir ki,⁴ bunun da çeviriye ayrı bir özellik katmış olduğu söylenebilir.

Her iki bölüm hakkında söylenecek son bir söz de, müellifin eserini kaleme alırken kullandığı dilin sadeliği ve anlaşılabilirliğidir. Eğer, metni yeniden yayınlayanların herhangi bir katkısı yok ise, bu da kitapla ilgili kaydedilmeye değer ayrı bir hususiyet olarak zikredilmelidir.

⁴ Bu kitabın jenerik kısmında müellif hakkında verilen bilgide, Arapça, Pali ve Sanskritçe bildiği kaydedilmektedir. Ancak, *DİA*'da yazarın hayatı hakkındaki maddeyi kaleme alan Abdullah Uçman, Fransızca ve Farsça dışında, bildiği başka bir dilden bahsetmez; bkz. Uçman, “Çelebi, Asaf Hâlet”, s. 259-261.